

Кетрин Мекробрет

КАКАВ ЈЕ БИО ПСАЛТИР СРПСКИХ СРЕДЊОВЕКОВНИХ КЊИЖЕВНИКА?

Сви они које интересује проучавање утицаја Светог писма и начин коришћења цитата из Светог писма у српској средњовековној књижевности уживају велику предност због тога што могу да користе одличну студију коју су саставили Станојевић и Глумац и издали 1932. године.¹ Циљ аутора био је да пружи помоћ у идентификацији библијских цитата и да осветле начине, на које су средњовековни писци користили Библију: из којих су књига најрадије цитирали, и да ли су цитате наводили тачно, или по сећању, или су вршили свесне измене. Станојевић и Глумац су имали, такође, на уму да би материјал који су они сакупили могао да буде од користи и онима које занима текстуална традиција црквенословенских превода Светог писма. Из тог разлога, колико је то било могуће, покушавали су да укажу на изворе који би објаснили варијације у библијским цитатима. Од 1932. године на овамо, међутим, напредовало се у историјском проучавању различитих редакција Светог писма, које су биле у оптицају међу Словенима у средњем веку. Овај реферат комбинује та открића са материјалом Станојевића и Глумца у покушају да разјасни које су верзије Псалтира биле знане средњовековним српским писцима.

Анализа било ког средњовековног текста који је до нас допро у преписима, а не у оригиналу, мора увек да узме у обзир могућност каснијих писарских измена. То важи за библијске цитате, колико и за било који други део текста, ако не и више: писари су често вршили измене у препознатљивим фразама или стиховима из добро знаних делова Библије као што је то Псалтир, да би их прилагодили стандардној верзији свога времена. Као што Станојевић и Глумац показују, овај процес је очигледан у три рукописа дела архиепископа Данила II и његових настављача.

---

¹ Ст. Станојевић и Д. Глумац, *Св. Писмо у нашим старим споменицима*, Београд, 1932.

Старији карловачки рукопис (*Ка*), који је Даничић користио као основу за своје издање², обично цитира Псалтир према ранијим редакцијама, док каснији карловачки рукопис (*Кб*) осавремењује формулацију ових цитата. На пример у псалму 75:12 *Ка* нуди *оѡѡштанте се* из прве редакције (коју овде представљају првенствено Синајски глагољски³, Погодинов и Болоњски псалтир⁴), док *Кб* има *подолнте се*. Ова реч је ушла у традицију у другој редакцији (коју овде представљају руски рукописи Синајски 6 из XI века⁵, Харвардски из XII века⁶, Јарославски из XIV века⁷ и српски рукописи са краја XIII века, Пљеваљски псалтир и Београдски одломци⁸). Она се проширила у касније рукописе прве редакције, на пример Дечански псалтир⁹ и Синајски 8¹⁰, а јавља се редовно у новим редакцијама из XIV века. Трећа, односно светогорска¹¹ редакција, заступљена је у Томичевом¹², Карадимовљевом и Минхенском¹³ псалтиру и у рукопису 34 из универзитетске библиотеке у Београду. Четврта редакција посведочена је у руским изворима из XV века¹⁴, на пример Кипријанов псалтир и Би-

² ед. Ђ. Даничић, Архиепископ Данило и други, *Животи краљева и архиепископа српских*, Загреб, 1866 / Лондон, 1972.

³ С. Северјанов, *Синајскаја псалтир'. Глаголическиј памјатник XI века*, Петроград, 1922; М. Altbauer, *Psalterium sinaiticum. An 11th century Glagolitic Manuscript from St. Catherine's Monastery, Mt. Sinai*, Скопје, 1971; I. C. Tarnanides, *The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St. Catherine's Monastery on Mount Sinai*, Thessaloniki, 1988.

⁴ В. Јагић, *Словенскаја псалтир'. Psalterium bolloniense*, Vienna-Berlin-St. Petersburg, 1907; И. Дујчев, *Болонски псалтир*, Софија, 1968.

⁵ М. Altbauer, and H. G. Lunt, *An Early Slavonic Psalter from Rus'*, Cambridge, Mass., 1978.

⁶ *Ibid.*

⁷ С. М. MacRobert, *Two Lykewake Psalters: The MSS Västeras/UUB5/UUB6 and Jaroslavl' 15482*, Scando-Slavica 38 (1992), 108–27.

⁸ С. М. MacRobert, *The Systems of Supplementary Penitential Texts in the Psalter MSS Peć 68, Belgrade 36, and Pljevlja 80*, Oxford Slavonic Papers NS 24 (1991) 1–22.

⁹ ф. 182, МС 17 у Руској Народној Библиотеци у Санкт-Петербургу.

¹⁰ М. Atlbauer, *Der älteste serbische Psalter*, Cologne-Vienna, 1979.

¹¹ Е. В. Чешко, *Об афонској редакцији славјанског превода псалтири и ње одношењу к другим редакцијам*, *Јазык и пи́сменност' среднеболгарског периода* едд. Е. В. Чешко, Е. И. Демин et al., Москва, 1982, 60–93.

¹² А. Џурова, *Томичов псалтир 1–2*, Софија, 1990.

¹³ S. Dufrenne, Sv. Radojičić, R. Stichel and I. Ševčenko, *Der serbische Psalter 1–2*, Wiesbaden, 1978–83.

¹⁴ Е. В. Чешко, *Второе јужнославјанское влијание в редакцији псалтирного текста на Руси XIV–XV вв.*, *Palaeobulgarica* 5:4 (1981) 79–85.

блија архиепископа Генадија¹⁵, али је сигурно јужнословенског порекла из XIV века. Изоловану редакцију представља Норовљев псалтир¹⁶, такође из XIV века.

Ситуација је слична и у другим цитатима из *Ка* и *Кб*. *Ка* следи прву и другу редакцију, а у случајевима где се слаже с каснијим верзијама, на пример у псалму 15:3 или 75:10, ради се о очувању формулације из раних превода. Може се чак и видети у псалму 85:11 да је Данило користио прву редакцију, у којој налазимо наведн, а не другу редакцију, која има направн. Међутим, оно што рукописи показују није сасвим једноставно: на једном месту у *Житију Стефана Дечанског Ка* цитира псалам 4:1 према првој и другој редакцији, али на самом почетку *Житија* иста алузија се јавља у формулацији за коју паралелу налазимо само у Норовљевом псалтиру. Може бити да је Данилов настављач овде у ствари консултовао примерак ове нове редакције, која мора да је већ постојала средином XIV века, у време када је он радио; међутим могућност касније писарске интервенције не може се искључити. Ова могућност постаје вероватнија ако се *Ка* пореди са трећим рукописом, који се налази у Лавову. На неколико места Лавовски рукопис (*Л*) чува читање, карактеристично за прву редакцију, док *Ка* следи неку каснију верзију, на пример *събора* из друге редакције у псалму 39:11, формулације из XIV века у псалму 83:12 и у поновљеном цитату из псалма 85:11, а модерни израз *селѣнни* у псалму 83:1. Такве разлике наводе на помисао да је *Л* не само верније сведочанство од *Кб*, већ да би и читања овог рукописа понекад требало сматрати ближим оригиналу него читања из *Ка*.

Не изненађује чињеница да *Кб*, писан рускословенским крајем XVIII века, одражава текстуалне традиције које су допринеле стварању рускословенског псалтира у Синодалној Библији. Што је занимљивије, Данило и његов настављач, пишући у првој половини XIV века, цитирају Псалтир, не према новим исправљеним редакцијама, које у то време улазе у употребу, него према старијим редакцијама које мора да су знали из младости. Насупрот томе, аутор додатка, касније у XIV веку, јасно користи нове редакције, на пример кад цитира псалам 54:9.

Уопштено говорећи чини се да су српски писари пратили текстуални развој црквенословенског псалтира. У повељама из XIV века, на пример, најранији случај цитирања из псалма 25:8, из 1318. године, у

¹⁵ G. Freidhof, *Auszüge aus derr Gennadius-Bibel (1499). Nr. 1: Der Psalter*, Frankfurt am Main, 1974.

¹⁶ Е. В. Чешко ет ал., *Норовскаја псалтир: Среднеболгарскаја рукопис XIV века 1–2*, Софиа, 1989.

ствари садржи нови исправљени израз *клаголѣпнѣ*, док се ранији израз *красотѣ* први пут налази у повељи из 1330. године. Исте године, псалма 132:1 се још увек цитира према првој и другој редакцији, али се већ 1357. године јавља нова верзија. Овај процес обнове може се открити и у XIII веку: 1242. године цитат из псалма 101:27 садржи необичну формулацију, каква је карактеристична само за српске рукописе друге редакције (Пљеваљски и Београдски псалтир); али се већ 1288. године формулација истог цитата јавља као претеча исправљене верзије из треће и четврте редакције.

Чак и у записима које је сакупио Стојановић¹⁷, где се очекује да писари наводе по сећању па да према томе чувају стару верзију, средином XIV века се уочава промена у пракси: пре тога мали број цитата из Псалтира могао је да се односи на прву или другу редакцију, али затим преовлађују исправљене верзије XIV века. Штавише, цитирање је доста тачно: чак су и несрећни затвореници, који су саставили запис из 1360. године, погрешили само једном, написавши не *оупованте* на кнезе, а не *не надѣнте сѧ* на кназа у доста дугом цитату од 32 речи из псалма 145, који је вероватно навођен по сећању (осим ако им за утеху у затвору није даван Псалтир).

На тај начин, у идентификацији цитата из Псалтира које су наводили српски писци од средине XIV века надаље, треба консултовати нове верзије текста које су до тога времена ушле у стандардну употребу, а не тражити паралеле у изворима као што су Синајски, Погодинов и Болоњски псалтир, или пак такозвани 'најстарији' српски псалтир који је објавио Алтбауер. Али какав су Псалтир користили писци XIII века? На жалост тешко је одговорити на ово питање у случају св. Саве, јер он више користи Нови завет. Ипак његови малобројни цитати из Псалтира одговарају првој и другој редакцији. Његов брат Стефан Првовенчани као да више воли другу редакцију, на пример у псалмима 21:17 и 36:6, али специфични изрази овде нису много наглашени и можда једноставно одражавају општије лексичке тенденције у његовом избору речи из црквенословенског.

Доментијанови списи¹⁸ нуде шири и дефинитивнији доказни материјал. Истина, могло би се претпоставити, када се отвори *Житије Св. Симеона*, да је Доментијан већ знао или унапред погодио верзије Псалтира које налазимо у XIV веку, јер његов први цитат из псалма 31:1, *чѣто*

¹⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, 1–6, Београд, 1902–6 / 1982–8.

¹⁸ ed. Ђ. Даничић, Доментијан, *Живот Светога Симеона и Светога Саве*, Београд, 1865.

добро или чѣто красьно кѣже жити братни въ коупѣ, одговара овим верзијама; али Доментијан се касније у тексту враћа формулацији из прве и друге редакције: се кољ добро и кољ красьно кѣже жити светыца въ коупѣ. Можда је од значаја то што у овом случају он доноси приближан навод, прилагођавајући стих псалма контексту, тако што реч братни замењује речју светыма. По свему судећи цитирање по сећању је било вероватније онда, када је писац уткао библијску алузију у свој текст, него када је нудио експлицитни цитат.

Рана редакцијска повезаност Доментијанових цитата је очигледна на другим местима, али они не одражавају неопходно ону верзију прве редакције, са којом је модерна наука највише упозната. Неки наводи, на пример из псалама 39:3 и 46:9, следе другу редакцију, која се јавља у српским рукописима касног XIII века, Пљеваљском и Београдском псалтиру. За друге цитате, из псалама 54:23, 85:14, 46:8, 141:5, 131:4, налазимо паралеле у рукописима које овде узимамо за представнике прве редакције, али само у рукописима који садрже служабни Псалтир, наиме Григоровичев¹⁹, Дечански и Синајски 8. У овим рукописима има знакова контаминације другом редакцијом. Понекад су редакције заиста у тој мери помешане, да је тешко поуздано приписати рукопис, рецимо Синајски 8, једној или другој од њих. Вероватно текст ових рукописа одражава раширену праксу свога времена, као што показују примери који су пред вама.

Према томе следи да у књижевној анализи текстова из XIII века треба тражити библијске алузије у рукописима као што је Синајски 8, а не претпоставити да су писци слободно цитирали, ако се формулација њихових цитата не подудара са Синајским глагољским, Погодиновим или Болоњским псалтиром. Такође можемо закључити да преписивачи Доментијана нису правили измене у његовим цитатима.

Коначно, сложени међуутицаји раних традиција у XIII веку најочигледније су илустровани Доментијановим поновљеним цитатом из псалма 19:8. Грчки текст εν αρμασιν исправно је преведен у свим редакцијама као на колесънницахъ. Али то, изгледа, није верзија коју је Доментијан знао. Он пише в оружнн, а то је варијанта која се заснива или на каснијој грчкој традицији или на латинском утицају. Оно се повремено јавља у раним рукописима – у Синајском глагољском, Јарославском и неким другим руским рукописима – и укључено је у Норовљев псалтир. Било Доментијан, било неки од његових преписивача, додао је на колесънницахъ, али је задржао въ оружнн на првом месту у цитату. На тај начин он је сачувао рану варијанту коју само понекад налазимо у рукописима Псалтира који

¹⁹ ф. 87, МС 4 (М. 1687) у Руској Државној Библиотеци у Москви.

су допрли до нас. Доказни материјал ове врсте, када је реч о раној традицији псалтирног текста, од изузетне је вредности, посебно у случају првих десет до двадесет псалама, који су често изгубљени у рукописима. Тај материјал оправдава наду Станојевића и Глумца да ће њихов труд допринети реконструкцији црквенословенског превода Светог писма у оном облику, у коме је био познат Србима у раном средњем веку.

Примери

Данило *et al.*

Пс. 75:12 (СГ 907)	обѣштаите се и въздадите госпoдеви → I	помолите се (Кб) I: Деч С8, II; III, IV, Нор, СБ
Пс. 20.4 (СГ 1212)	венець отъ каменниа драгаго (I), II	→ камене чьстьна (Кб) II, IV, Нор, СБ
Пс. 21:6 (СГ 1080)	къ тебѣ възваше и спаси се соуть → I, II	спасоше се (Кб) II: Јар, III, IV, Нор, СБ
Пс. 25:8 (СГ 1104)	възлюбихъ красотоу домоу твою → I, II	благолюбник (Кб) III, IV, Нор, СБ
Пс. 114:7 (СГ 1334)	яко господь добро тебѣ сътвори → I, II	благодѣствована те (Кб) Нор, СБ (благо сътвори III, IV)
Пс. 15.3 (СГ 1261)	оудиви господь въсоу волю свою → I, II, Нор	вса ѡтѣниа своа (Кб) III, IV, СБ
Пс. 75:10 (СГ 1331)	внегда въскорьснетъ на соудъ богъ → I, II, III	встати на соудъ богоу (Кб) IV, Нор, СБ
Пс. 85:11 (СГ 899/1280)	наведи ме на поуць твои → I, III	настави (Кб 899, Ка + Кб 1280) IV Нор, СБ (направи II)
Пс. 41.1 (СГ 1126)	илиже нравы жедактъ (желактъ Кб) клень цф. Нор: ильже нравильмъ	(ильже образомъ I: Син, III, IV, СБ)
(СГ 1192)	якоже оубо жедактъ клень I, II	→ желактъ (Кб) III, IV, Нор, СБ
Пс. 39.11 (СГ 1125)	не потаихъ милости твооки и истини твооки отъ събора многа ↔ съньма (Л) II	I, III, IV, Нор, СБ
Пс. 83.12 (СГ 1332)	не лишитъ господь блага III, IV, Нор, (СБ)	← добра (Л) хѡдештиихъ незлобою I, II I, II, III IV, СБ
Пс. 83.1 (СГ 1312)	коль възлюбакна селкниа твоа СБ	← села (Л) I, II, III, IV (Нор: пак)
Пс. 54:9 (СГ 1994)	отъ малодоушиа и боуре III, IV, Нор, СБ	(штъ прѣнемаганиа дшж и боурѡ I, II)

Повеље

- Пс. 25:8   *възлюбихъ красоту дому твоего*   *благолюбник* (1318, 1330, 1397)
 (1330–1, 1347–8)
 (СГ 1668 etc.) I, II   (СГ 1647 etc.) III, IV, Нор
- Пс. 132:1   *се коль добро и коль красьно кже* (1330) *се что добро или что красно*
нь кже (1357)
 (СГ 1666) I, II   (СГ 1733) III, IV, Нор
- Пс. 101:27   *тыи же истъ кси* (1242)   *тажде* (1288)
 (СГ 1579) II: Пль Бел   (СГ 1591) I: С8, III, IV; *самь* I, II, Нор)
и лѣта твоѧ не искоудѣють
 (СГ 1579/91) E: Деч, II, III, IV   (*исконьчажтъ сѧ* I, Нор)

Записи

- Пс. 145:3   *не оуповаите на кнезе* (1360)   *не надѣите сѧ на князѧ* (I, II, III, IV, Нор)
 (СГ 1836)

Стефан Првовенчани

- Пс. 19:9   *мы же востахомъ и прости выхомъ*
 (СГ 135) I, II   (*исправихомъ се* III, IV Нор)
- Пс. 21:17   *зворъ зловивихъ всѣдоше ме*
 (СГ 138) II   (*сѣньмъ* I, II: Јар. III, IV, Нор) (*лоукавнихъ* III, IV (Нор))
- Пс. 36:6   *изведеть аки свѣтъ*
 (СГ 125) II: Хар Бел   (*такѧ* I, II, III, IV, Нор)

Доментијан

- Пс. 132:1   чѣто добро или чѣто красьно кже жити братии въ коупѣ
(СГ 188)   III, IV, Нор
                 се коль добро и коль красьно кже жити СВЕТЫМА въ коупѣ
(СГ 332)   I, II
- Пс. 34:6   воуди поуѣти ихъ тьмьнь и пльзькь
(СГ 502)   I, III, IV, Нор   (сѣблазнь II)
- Пс. 151:1   мьни вѣхъ въ братии можи
(СГ 158)   I, II, Нор   (малъ III, IV)
- Пс. 46:9   вьцари се богъ надъ кзыкы
(СГ 284)   II, III, IV, Нор   (надъ вьсѣми кзыкы I)
- Пс. 39:3   отъ рова страсти и отъ вьрнниа тиньна
(сѣпр. 83)   II: Яр   (тимѣнна I, II, III, Нор; ѡт тимѣниа глубины II)
- Пс. 54:23   не дасть въ вѣкы съметенна праведьникоу
(СГ 188)   I: Сѣ, II   (малъ I, III, IV, Нор)
- Пс. 85:14   съборъ крѣпкыихъ възискаше доуше може
(СГ 176)   I: Гри Деч Сѣ, II   (сѣньма I, III, IV, Нор)   (дрѣжавныхъ IV)
- Пс. 46:8   поите кмоу разоумьно
(СГ 184)   I: Гри Деч С8, II: Яр   (поите разоумьно I, II, III, IV, Нор)
- Пс. 141:5   и не вѣ кѣто възискае доуше може
(СГ 226)   I: Гри Деч (нѣсть възискажи I, II: Яр, III, IV, Нор; не вѣ възискае II: Пль Бел)
- Пс. 131:4   и покен колѣнома моима
(СГ 555)   I: Гри   (кротофома I: акротома I: Деч, С8, III: скраниама II, IV, Нор)
- Пс. 19:8   си въ ороужии и на конихъ и на колесьницахъ
(СГ 223/506)   оржжыхъ Син, Яр, Нор   колесьницахъ I, II, III, IV

- I = Синајски глагольски (Син), Погодинов, Болоњски, Григоровичев (Гри), Дечански (Деч), Синајски 8 (С8) Псалтир
II = Синајски (ирильски) 6, Харвардски (Хар), Плеваљски (Пль) Ярославски (Яр) Псалтир, Београдски одломци (Бел)
III = Београдски универзитетски, Томичев, Карадимовљев, Минхенски Псалтир
IV = Кипријанов, Геннадијев Псалтир
Нор = Норовљев Псалтир
СБ = Синодална Библија

C.[atherine] M.[ary] MacRobert

WHAT THE SERBIAN MEDIEVAL WRITER'S PSALTER WAS LIKE?

Summary

The quotations from the Psalter excerpted medieval Serbian sources by Stanojević and Glumac frequently differ in their wording from the parallel passages in such well-known manuscripts as the Sinai, Pogodin, Bologna, Sofia and Bucharest Psalters. Comparison with a wider range of psalter manuscripts of the 13th to 15th century, which reflect various chronological stages in the process of deliberate textual revision, make it possible to distinguish between:

- 1) authorial quotation from a version of the Psalter in current use at the time of writing;
- 2) scribal correction of quotations to make them conform to a later standard version of the psalter text;
- 3) authorial paraphrase of quotation from memory.

Solid evidence and sound criteria for these distinctions are essential to the interpretation both of textual history and of authorial method and intention.